

Llums i ombres al testament del Rector de Vallfogona

Autor: Biel Ferrer Puig

Data de publicació: 19-12-2023

Dels testaments, que aporten evidències de les darreres voluntats dels traspassats, també podem formular-ne conjectures raonables a partir d'indicis anotats: llums i ombres. Un testament és un acte de darrera voluntat, personal i revocable, en virtut del qual el causant regula la seva successió instituint un o més hereus, però, com s'esdevé en certs textos, pot contenir imprecisions calculades i raons ocultes només interpretables mitjançant el coneixement de les circumstàncies concretes de la vida del finat per part d'hereus o marmessors esmentats al document, que permet desvelar secrets i aclarir ambigüitats, i per estudiosos que han sabut desempallegar-se de les limitacions ideològiques, metodològiques i paradigmàtiques que massa sovint condicionen, afecten i constreixen l'Acadèmia, com veurem en el cas del Rector de Vallfogona.

La monàrquica Inquisició i la mal anomenada Decadència

L'economista Josep M. Comajuncosa Ferrer, professor d'Economia a ESADE, es fixa, a l'article «Inquisició i Decadència» <https://www.elpuntavui.cat/opinio/article/8-articles/1378656-inquisicio-i-decadencia.html>, en els testaments per tal d'evidenciar, en síntesi, la relació entre la censura inquisitorial (i també monàrquica perquè en depenia des de Ferran II) i la mal anomenada Decadència de la literatura catalana a partir del segle XVI (tot un misteri, en deia, l'any 1969, Gabriel Ferrater). El text de Comajuncosa és, de fet, una ressenya del lluminós assaig Inquisició i Decadència. Orígens del genocidi lingüístic i cultural a la Catalunya del segle XVI de Jordi Bilbeny i, a partir de dades comptables, aquest economista constata que la impressió de llibres en català va pràcticament desaparèixer en una dècada, és a dir, que fou un fenomen molt sobtat: «Una observació acurada del procés no sembla indicar un fenomen de caiguda de la demanda, sinó un problema de control sobtat de l'oferta. Si s'hagués donat una caiguda de la demanda, els preus haurien experimentat una caiguda més o menys gradual abans que els darrers llibres pràcticament es regalessin per la manca de demanda. Els canvis de gustos sobre una qüestió com la llengua de lectura no poden ser sobtats. En canvi, els preus es van mantenir, els llibres escrits en català seguien sent una cosa valuosa fins al mateix moment en què

se'n deixen d'imprimir. Fins i tot en els testaments, la gent enumerava detalladament els llibres que posseïa per indicar a qui els deixava. També va aparèixer un mercat no oficial de llibres, en aquest cas de llibres manuscrits, perquè els manuscrits podien escapar més fàcilment del control censor. I aquests manuscrits catalans conservaven un valor i eren esmentats també en els testaments. Tot això encaixa molt més amb un caiguda de la producció deguda a una desaparició sobtada de l'oferta. Que és el que va passar amb la introducció de les lleis de censura prèvia per part de la Inquisició i la monarquia. Sobretot, si els dos fets, introducció de la censura i pràctica desaparició de la impressió de llibres en català, coincideixen perfectament en el temps. I, per lògica elemental, si abans de la introducció de la censura pràcticament tots els llibres es publicaven en llatí i en català, i just després d'aquesta introducció els llibres apareixen majoritàriament escrits en castellà, la censura hi ha de tenir alguna cosa a veure, en aquest canvi».

Si, a més, a hores d'ara, sabem, gràcies al valuós assaig *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550 – 1640*, de l'historiador Albert García Espuche, elaborat a partir de documents notariais de l'època, que el Principat de Catalunya no va viure, durant els segles XVI i XVII, cap catàstrofe pecuniària, ans experimentà un desenvolupament dinari i demogràfic considerable, potser som a una passa d'establir que no va haver-hi ni crisi econòmica ni decadència literària al període de temps corresponent a la Història Moderna de Catalunya, sinó ocultació, en l'ordre literari, de la continuïtat del Segle d'Or de les lletres catalanes des del segle XV fins al segle XVII, com apunta, amb tot de dades i d'arguments prou convincents, Lluís Batlle i Rossell a l'assaig *Sota l'estora del Segle d'Or castellà*. Emprentes catalanes als segles XVI i XVII. Les ciències jurídiques, les econòmiques i les filològiques s'agermanen, doncs, per tal de rellegir la Història de Catalunya a la recerca de la veritat inferida a partir del text en el context. Vegem-ho en el cas de Francesc Vicent Garcia i Ferrandis, Rector de Vallfogona.

El testament de Francesc Vicent Garcia Ferrandis, Rector de Vallfogona: llibres i lliures

Francesc Vicent Garcia Ferrandis, nat a Saragossa el 22 de gener de 1579 (però criat a Tortosa) i traspassat a Vallfogona de Riucorb el 2 de setembre 1623, fa testament, a les portes de la mort, el 31 d'agost de 1623 assistit per «mossèn Pau Martí, notari del present testament». El document es conserva a l'Arxiu Històric Comarcal del Baix Camp, a Reus, a causa de vicissituds de la Guerra d'Espanya (1936 – 1939) i haig d'agrair a la gentilesa de Jaume Teixidó, director de l'AHCBC, i d'Elisenda Cristià, directora de l'AHMR, les indicacions i les facilitats per tal de poder consultar-lo còmodament.

Esmentaré, però no analitzaré a fons, la seqüència dels darrers fets de la biografia de Garcia que el conduiran fins a la mort. Per tant, només en diré que sabem que Garcia s'està a Madrid entre principis de juny i acaballes de 1622. Els motius d'aquesta estada són incerts: tal vegada polítics?, perquè, tot i que no forma part del seguici, coincideix amb l'anada a Madrid de l'ambaixada de la Generalitat amb l'objectiu de «donar quexas a Sa Magestat [Felip IV, inductor de la Guerra dels Segadors] dels agravis [que] ha fet lo virey [el duc d'Alcalá] a la terra» i demanar al monarca que vingués a jurar les Constitucions de Catalunya; tal vegada literaris?, perquè, certament, bé podria haver-hi anat per l'amistat amb Lope de Vega, que es trencarà per motius polítics i d'altres. També en diré que el retorn de Garcia a Vallfogona de Riucorb, desenganyat, es produeix a principis de l'any 1623 (segons l'estudiós Ramon Corbella, basant-se en documents de primera mà de Garcia que va poder veure encara a l'arxiu parroquial l'any 1889). També n'esmentaré el fet que, segons la primera biografia de Garcia, a càrrec de Manuel de Vega i Rovira, Rector de Pitalluga, «Vida del Dr. Vicent Garcia», dins *La armonia del Parnàs* (Acadèmia dels Desconfiats, 1703), el Rector de Vallfogona «volgué descansar a Çaragoça alguns dias, pero al tercer (despres de haver dinat) lo congoxaren tals bascas, y tal ardor li abrasava los intestins, y las entranyas, que prometia poquissims instants de vida. [...] Garcia se alentá à partir de Çaragoça, conforme ho executá lo dia següent, prenent lo camí de Catalunya, per a Vallfogona. [...] Cridà als Metges, qui pogueren reparar, en alguna manera, la salut de Garcia; però ab la certesa de que no podia viurer molt, perquè los remeys eran ja intempestius». El seu criat, també intoxicat, «dins breus instants respirà lo ultim aliento». Del possible enverinament de Garcia, en parlen diverses fonts i se n'han apuntat diverses hipòtesis causals: d'una banda, la que vincula l'hipotètic enverinament amb la causa social del bandolerisme perquè Garcia havia treballat a les ordres del reusenc Francesc Robuster, bisbe de Vic i cabdill de la facció dels cadells, però havia acollit, a casa seua de Vallfogona de Riucorb, Perot Rocaguinarda, cabdill de la facció dels nyerros (qui defensa aquesta tesi és l'historiador Marc Pons https://www.elnacional.cat/ca/cultura/rector-vallfogona-clergue-intrigant-poeta-escatologic-bandoler-contumac-marc-pons_1086669_102.html); d'altra banda, la que vincula l'hipotètic enverinament amb la causa política de la monarquia atès que Garcia, defensor de Felip III pels anys de pau que va aconseguir aquest Àustria i per al qual va fer el Sermó predicat a la catedral de Girona en les exèquies fetes a Sa Magestat Felip III, fou un significat detractor de Felip IV.

Dit tot això, centraré la meua anàlisi del testament que Garcia fa dos dies abans de traspasar en un parell d'aspectes o ítems que hi apareixen: els llibres de la biblioteca de Garcia i cinquanta lliures que dona a l'abat de Santes Creus. I en el diferent tractament que en fan els acadèmics i altres estudiosos. Pel que fa als llibres de la biblioteca, vet aquí les paraules que expressen les voluntats de Garcia: «Ítem: deixo al col·legi [franciscà de Sant Bonaventura] de Agramunt los llibres següents: los dos tomos de fra Domingo de Soto, més les epístoles de Pío Segon, més los dos tomos de la Agricultura de Pineda, més un Ariosto». I, pel que fa les cinquanta lliures que dona a l'abat de Santes Creus, vegem què en diu i com ho diu Garcia: «Ítem: vull que de mos béns sien donades al senyor abat de Santes Creus, D. Fra Joseph de Barberà, per lo qu'ell sap que li tinch encomanat, cinquanta lliures moneda barcelonesa».

Les ombres de lectura de l'Acadèmia i les llums de la relectura d'altres estudiosos

La lectura que fa d'aquestes dades el Dr. Enric Querol a la seua interessant i acadèmica biografia de Garcia, Francesc Vicent Garcia, poeta barroc. Vida i misteris del Rector de Vallfogona. (Rafael Dalmau, editor, 2023) és ben diferent de la relectura que en fa l'estudiós Pere Coll al seu revelador i extraacadèmic assaig sobre el Rector de Vallfogona: Francesc Vicenç Garcia i els seus miralls. Inquisició i desdoblament literari del Rector de Vallfogona. Volum I (Llibres de l'Índex, 2021).

Certament, Querol farà aportacions interessants en relació amb d'altres dades biogràfiques i bibliogràfiques de Garcia com és ara el reconeixement del Rector com a capdavanter de novetats barroques que s'havien atribuït interessadament a autors castellans, els quals, segons la historiografia castellana (i també catalana), haurien estat presos com a models a imitar pels catalans: «[...] tant l'Oració panegírica a Vicent Sant Feliu (1604) [...] com el panegíric [Oració recitada en la Paeria de Lleida per [...] don Felip de Berga i d'Aliaga (1613)] s'avancen clarament a aquesta moda i, tal com s'esdevé en el [...] gènere heroicòmic, cal valorar-los com a punt de llança de la modernitat del moment, i no com a epígons o imitadors acrítics de les muses castellanes barroques, com tradicionalment s'ha volgut qualificar la poesia catalana del moment. És bo recordar-ho».

Tanmateix, Querol no fa cap comentari sobre la biblioteca de Garcia que consta al testament ni tampoc sobre les lliures que dona a l'abat de Santes Creus. Només apunta, sobre els llibres, que, «entre les deixes, destaquen [...] uns quants llibres que dona al col·legi [...] franciscà [...] de Sant Bonaventura d'Agramunt». També anota, més endavant, que «en l'inventari de béns de la finada [la seva mare, Margarida Ferrandis (1561 - 1628)] no es fa esment de cap mena de llibre o paper del fill». I prou.

En canvi, Coll fa inferències ben raonables en relació amb totes dues qüestions perquè, d'una banda, identifica i aporta dades significatives sobre les títols i els autors, i, d'altra banda, formula una hipòtesi versemblant sobre la intenció que hi ha al darrere de la donació de cinquanta lliures a l'abat de Santes Creus.

D'una banda, Coll comenta àmpliament els llibres de Garcia: sobre els dos volums de l'Agricultura de Pineda, ens en diu que es tracta de Diálogos familiars de la agricultura cristiana (1589), que el nom complet de l'autor és Fra Joan Pineda, que és franciscà, que es tracta d'un autor català espoliat, és a dir, traduït al castellà per la censura, i que parla amb molt poc respecte de la Inquisició; sobre el llibre de Domingo de Soto, ens en fa saber que és dominic, que demostra les influències dominiques de Garcia, que, tanmateix, mai no arribarà a ser-ne un fanàtic, i que pel to i altres dades descobertes connecta Garcia amb obres d'heterònims (Avellaneda, Tirso, Úbeda i Gracián). Tanmateix, sobre les epístoles de Pius II i sobre el llibre d'Ariosto, no en diu res; tanmateix, jo sí que vull afegir-hi que, si el llibre d'Ariosto era Orland furiós, que ara sabem, gràcies a les troballes de l'estudiós Lluís Mandado (La revenja Borja. Orland furiós al descobert. Biblioteca Oculta, Post Tenebras, I, II i III, 2016 – 2018 – 2023), que és un llibre en clau sobre la Història censurada de Catalunya, obre noves perspectives sobre les fonts de l'obra de Garcia.

Sobre l'esment tan prudent i calculadament ambigu de la finalitat de les lliures que deixa a Fra Josep Barberà, abat de Santes Creus, Coll infereix que són diners (50 lliures barcelonines és una quantitat econòmica considerable) per anar editant obres manuscrites de Garcia, dipositades al monestir cistercenc, amb els heterònims de Tirso i Gracián per tal d'esquivar la censura d'Estat i de la Inquisició. Certament, és una hipòtesi ben creïble atesa la inexplicable manca d'edicions en vida de Garcia malgrat les facilitats que li oferia el desenvolupament de la impremta a la corona catalanoaragonesa i malgrat les possibilitats que li oferien els vincles familiars amb editors (el seu germanastre, a Saragossa) i llibreters (la seva mare, a Tortosa). Segons el notari, escriptor i editor Eladi Crehuet, que ha tingut l'amabilitat d'assessorar-me en aquests afers de lleis, aquest recurs de dissimular la intenció de Garcia amb aquesta important deixa econòmica a l'abat de Santes Creus es tracta, en efecte, d'una figura jurídica, d'un llegat de confiança, que actualment regula, seguint el nostre Dret històric, l'article 424 del Codi civil de Catalunya. És un llegat a títol particular i no un nomenament d'hereu. En concret, l'article 424-11 diu que «el testador pot instituir hereus o

legataris de confiança persones físiques determinades perquè donin als béns la destinació que els hagi encomanat confidencialment, de paraula o per escrit [...]».

El màxim especialista de l'obra de Garcia, el Doctor Albert Rossich, que acaba de publicar, amb encert i coneixement, el primer volum de la seua obra poètica, l'edició prínceps de la qual és pòstuma i es materialitzà gràcies a l'austriacista Acadèmia dels Desconfiats (1703), *La armonia del Parnàs*, justifica aquesta manca de publicacions pel desinterès i per la manca d'ambició editorial de Garcia: «Garcia escrivia els seus poemes pensant en l'eficàcia immediata, pel mer gust d'esplaiar-se, sense cap voluntat de passar a la posteritat». Però aquestes raons són de ben poc pes si tenim en compte aspectes rellevants del context. D'una banda, pel que fa a la biografia del Rector de Vallfogona: Garcia mai no va ser un capellà entotsolat en un poble menut i aïllat, sinó un mossèn molt absentista, sovint allunyat de la seva parròquia, per tal com està documentada la seva participació molt sovintejada a Barcelona i arreu de Catalunya en tertúlies literàries i celebracions culturals amb altres escriptors rellevants i altes jerarquies eclesiàstiques; d'altra banda, pel que fa a l'època històrica que li va tocar viure: el feixuc llast i el terrible jou de la censura en aquells moments condicionen del tot la seva obra literària. De fet, sabem que una reedició al segle XVIII de *La armonia del Parnàs* serà prohibida per la censura. Per què, doncs, no hauria pogut ser víctima de la Inquisició la seva obra inèdita durant el segle XVII en vida de Garcia i per això havia de circular via manuscrits i còpies per tal d'evitar la censura de la Inquisició, que controlava abans, durant i després el procés editorial de qualsevol publicació, quan la repressió és més subtil, dissimulada i indocumentada per tal d'aconseguir el propòsit sense que es notés la cura per tal d'aplicar-la com proposava Gaspar de Guzmán y Pimentel, comte-duc d'Olivares (1587 – 1645), privat del rei Felip IV i, durant el regnat de Felip III, «sumiller de Corps» (1621) i posteriorment «caballerizo mayor» (1623): "Para que se consiga el efecto sin que se note el cuidado". Per tot això mateix Coll proposa i demostra que són obra de Garcia el *Quixot* atribuït a Alonso Fernández de Avellaneda, La pícara Justina autoritzat a Francisco de Úbeda, La desordenada codicia de los bienes ajenos adjudicada a Carlos García... Les raons inquisitorials per tal d'entendre aquesta situació de coerció també són vàlides per a l'altre gran autor barroc català, Francesc Fontanella, estudiat sobretot per l'acadèmic Pep Valsalobre, que tampoc va poder publicar res en vida.

Les conclusions sobre autoria, metodologia i bibliografia, atès el text i el context del testament de Garcia, són ben clares. La mirada dels doctors acadèmics és, doncs, insuficient perquè, de tota l'obra de Garcia, només en reconeixen l'autoria, bàsicament i sobretot, de *La armonia del Parnàs* (1703); en canvi, la dels estudiosos extraacadèmics és coratjosa i entenimentada ensems, més ambiciosa i ben rigorosa alhora, al servei de la recerca de la veritat i de la descoberta de tota l'obra de Garcia perquè va més enllà del discurs filològic i historiogràfic condicionat per la censura. La Historiografia referida a la Literatura Catalana Moderna no pot limitar-se metodològicament a acumular dades i a presentar-les acríticament de manera cronològica sense revisar les fonts (com massa sovint fa l'Acadèmia); ha d'inferir-ne causes i conseqüències segons el context de censura inquisitorial i d'Estat (com fa anys que proposa i demostra l'Institut Nova Història <https://www.inh.cat/>). De la relectura del seu testament, hem d'inferir-ne fonts no necessàriament castellanques (més aviat seria a l'inrevés perquè Garcia seria font d'autors castellanques), sinó italocatalanes, a l'obra del Rector de Vallfogona, i hem de convèncer-nos que aporta nous indicis per a la descoberta dels heterònims de Garcia.

Per tot això frisem per poder llegir noves recerques que assoleixin més troballes gràcies a la relectura dels documents a la llum de la veritat, dissortadament sotmesa a les ombres de la censura, i per això desitgem poder valorar l'assaig, a hores d'ara en premsa, sobre *El Críticón* de Garcia assignat a Baltasar Gracián ben aviat, que constituirà el segon volum de Francesc Vicenç Garcia i els seus miralls, de Pere Coll. Com també esperem amb interès altres estudis seus i d'altres estudiosos sobre d'altres autors i obres que haurien de formar part de la nostra tradició literària si no hagués estat demolida, espoliada i ocultada per la censura d'Estat i la Inquisició espanyoles (perquè Castella va voler apropiarse de la idea d'Espanya de manera exclusiva), amb la inestimable col·laboració, a gràcies o a la insabuda, de l'Acadèmia catalana.

Biel Ferrer Puig

Filòleg i professor de Llengua Catalana i Literatura a l'Institut Gabriel Ferrater de Reus